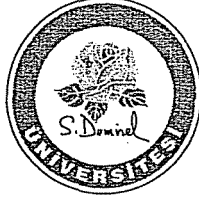

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

IV. KUTLU DOĞUM SEMPOZYUMU

(TEBLİĞLER)

19-20 NİSAN 2001
ISPARTA

S.D.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 10

BİLİMSEL TOPLANTILAR YAYIN NO : 4

TERTİP HEYETİ

Başkan : Prof. Dr. İsmail YAKIT (Dekan)

Sekreter : Yrd. Doç. Dr. Kemal SÖZEN

Üyeler : Prof. Dr. Mustafa ÇETİN
Prof. Dr. M. Orhan ÜNER
Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

ISBN 975-7929-46-8

DİZGİ

Ayşe SERİM

KAPAK

S.D.Ü. Basın ve Halkla İlişkiler

BASKI

Ali ÇOLAK

Yayınlanan Tebliğlerin Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.
Yayınlanan tebliğler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir
©SDÜ İlahiyat Fakültesi Isparta-2002

İSTEME ADRESİ

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Merkez Kampüsü ISPARTA

Tel : (0.246) 237 10 61 Fax: (0.246) 237 10 58

HAZRET-İ PEYGAMBER'İN MİZÂCI VE HADİSTE İŞÂRÎ TEFSİR

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU*

Birkaç Tanım

Mizâc kelimesi, Osmanlı dönemi Türkçe'sinde bugünkünden daha farklı manalarda kullanılmakta idi. Mesela sağlıkla ilgili bir Osmanlıca sözlükte mizâc için iki sayfa ayrılmış ve türlerinden söz edilmiştir. Şüphesiz bizim sözünü edeceğimiz mizâc, bu kadar tafsilat gerektirmemekte, yani bu ortamda bizi kelimenin bu yönleri fazla ilgilendirmemektedir.

“Mizâc: tab' ve tabî'at ve keyfiyyet ve keyf-i sıhhat-i beden ve halt. Cem'i emzice gelir”.

Bir bilim terimi olarak mizâc, ıstılahât-ı sıhhiyyeden olup, vücûd-i insanda, vezâif-i uzviyyeden birinin, sairleri üzerine galebesinden hasıl olan keyfiyete itlak olunur ki, dört nevidir: Demevî, asabî, safravî, balgamî mizaclar.” (Miralay Remzi, *Lügat-ı Remzi*, II, 496-497).

Çabucak öfkelenen insana hadîdü'l-mizâc deriz. Ağır canlı ve hantal olana başka isimler takarız. Bunlardan anlaşılın şu ki, insanın bünyesini ve karakterini oluşturan ana unsurlar, onun mizâcını teşkil etmektedir. Falan kişi daha serinkanlı ise, onun mizâcında ağır basan bir başka canlı varlık bulunmaktadır. Kanlı-canlı mizâclılarda ise, durum daha farklıdır.

Bir başka sözlüğümüzde “M e z c” maddesi içinde ele alınan **mizâc** kelimesi için şunlar söylenmektedir: “İsim, imtizâc, âmiziş, iyi geçinme, dirlik; tababet- aza ve echizeden birine mahsus olan faaliyetin diğerlerine galebesi; kudemâyâ göre, ahlât-ı anâsırın birbiriyle imtizâcı, vücûdun tarz-ı teşekkülündeki hususiyet, demevî, lenfavî, balgamî, asabî, safravî gibi. Sıhhat, tendürüstlük, esenlik; münkesiru'l-mizâc, münharifu'l-mizâc, mizâcsız, nâ-mizâc...”

---

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Konya.

“İstidâd-ı fitrî, muhtezay-ı hilkat, sirişt, leyyinü'l-mizâc, hadîdü'l-mizâc; mizac-âşina, mizâc-gir, mizâca uygun, mizâctan anlamak, mizâca göre söz söylemek, mizâca hizmet etmek... Darb-ı mesel: Mizâca göre şerbet verir. Örnekler; mizâc-ı asra göre müdâra ve teshil semtine zâhip olup sükût ettiler...”. (*Na'ima Tarihi*).

“Eğerci bir nice dem iktizay-ı hikmet ile,

Mizâc-ı devleti çarhetti paymal-i fütûr. (Nabî, *Cülûsiyye*).

Erbâbının değil çoğu hayfa ki had-şinas,

Hiç bilmek istemez ki nasıldır mizâc-ı nâs. (Abdülhak Hamid).

“Küberây-ı asr ve akrân-ı dehr indinde natûk ve mizâc-gir olduğundan...(*Şanizâde-Tarih*).

“Hele unutmayalım ihtilâf-ı emziceyi,

Umûr-i dilde dahi başkadır kaviy vü zebun. (Abdülhak Hamid).

(Hüseyin Kazım Kadri, *Büyük Türk Lügatı*, IV, 376-377).

Kelimenin Fransızca mukabili olarak Melange kelimesi verilmiştir. (Belot, *Petit Dictionnaire Classique*, MZC maddesi, p.525).

Bu küçük açıklamalardan sonra biz şunu ifade etmeliyiz: Bu tebliğde bizi ilgilendiren, Peygamber Efendimizin umumi mizâcından çok; “söz söyleme, sohbet etme ve insanlarla olan konuşma merkezli ilişkilerindeki mizâcıdır.” Çünkü, biz O'nun “konuşan veya susan mizâcını” burada söz konusu edeceğiz.

Hadîs sözüyle de çok geniş bir; “ilim dalları grubunu veya o anlamda teşekkül eden literatürü ve medeniyeti” burada söz konusu etme imkanına sahip değiliz. Ama, bizim üzerinde durmak istediğimiz nokta, “Peygamberimizin, İslâm dinini tebliğ ederken, Kur'ân dışında konuşup konuşmadığı ve bu konudaki tavrının, üslubunun ne olduğu hususudur.” Takdir olunur ki, 15 dakikalık bir sürede, söz konusu meselenin izahı, ancak çok küçük mikyaslı olmak durumundadır.

Başlığımızdaki üçüncü kelitemiz olan **işârî** sözcüğüne gelince, onunla; “sembolik, remzi ve imâ ve işaret yoluyla söylenmek istenen ile, imâ ve işaret yoluyla, insanın kalbine birdenbire doğuveren bilgi türünü” kastetmekteyiz. Cümleyi bütün olarak ele alırsak, üzerinde konuşacağımız kısa konuyu şöyle özetlemek mümkündür: “Peygamberimiz Efendimiz, hayatları boyunca belirli bir ölçüde konuştular ve Kur'ân'ı, İslâm dinini insanlara bu konuşmalarıyla anlattılar. Tebliğ ettiler. Bunlar -büyük çapta- sağlığında ve vefatına yakın dönemde yazıya geçti. Daha sonra ölmez eserler

yazıldı. Onlar, yine ölmez eserlerle açıklandı, şerh edildi, yorumlandı. Herkes, kendi fitrî kabiliyet ve şâkilesine göre bunlardan anlamlar çıkardı, başkalarını suçladı, hatta bazen daha da ileri giderek, “O’nu en iyi anlayan alimin kendisi olduğu iddiasında” bile bulunduğu oldu. Tarihte ve günümüzde, bu mübarek sözleri, davranışları, belirli metotlarla, “ bir de ruh ve kalb yoluyla anlamağa ve açıklamağa” çalışanlar oldu. Onların da meydana getirdikleri değerli eserler günümüze kadar geldi. İnsanlar, İslâm medeniyet ve kültüründe, belki de en çok bu tür ; ruhani yönleri ağır basan eserlerden ve sahiplerinden yararlandılar, kendi eksiklerini ikmâl ettiler. İşte bu tebliğde, hadislerin/ en geniş anlamıyla sünnet-i seniyye-i Muhammediyye’nin remzi/sembolik ve işârî açıklama tekniğinin bazı kural ve şartlarından söz edeceğiz. Birkaç tane de örnek sunacağız. Konuştuklarımızın yararlı olmasını Cenab-ı Hak’tan dileriz.

Peygamberimiz Konuştu

Hiz. Peygamber Efendimizin şahsiyeti, şemâili ve ahlakı üzerinde uzun konuşma durumunda değiliz. Bu başka ilim dallarının görevidir. Bizi burada alakadar eden husus: “O’nun, konuşma ile ilgili mizâcını birkaç cümle ile tespit” için gayret sarf etmektir.

Bilindiği gibi Peygamberimiz şehir çocuğu olmasına rağmen, iyi bir dil yapısı kazanması için, o günkü âdete uyularak, bâdiyeye sût anne Halime validemize emanet edilmiştir. Gerek sût annesiyle ve gerekse oyun arkadaşlarıyla dostluklar kurarak, iki yılı aşkın bir zaman geçirdiği bâdiyede Arap dilini iyice öğrenmiştir. Eldeki belgelerden öğreniyoruz ki Peygamberimiz konuşan bir insandır. Lafazan dediğimiz türden olmamakla beraber, o büyük zat ihtiyaç anında konuşur, diğer zamanlarda ise sükut buyurlardı. Bu husus herkesçe teslim edilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de kendilerine yönelen bir çok hitap, o gün vuku bulmuş olayları hikaye eden ayetler, O’nun konuştuğunu bize anlatmaktadır. “Ey peygamber! Sana ineni insanlara anlat” veya “onlara şöyle söyle!” ve benzeri hitaplar içeren ayetlerde istenen hususlar eğer peygamberimiz tarafından yerine getirilmişse- ki biz öyle olduğuna inanmaktayız, tarih de bunu böyle kabul etmektedir- o takdirde bu isteklerin tümü, konuşma ile gerçekleşecek hususlardır. Demek ki efendimiz konuşmuşlardır.

Enbiyâ suresinin 4. âyetinde şöyle buyrulur: “O peygamber şöyle cevap vermişti: Benim Rabbim, gökte ve yerde söyleneni bilir. O , duyardır, bilendir=kâle rabbî ya’lemu’l-kavle fi’s-semâi ve’l ard. Ve huve’s-semî’u’l-alîm”. Bu âyet-i celîlenin benzerleri pek çoktur. Burada söz konusu olan

cevap verme işlemi, ancak konuşmakla olabilir. Bütün bunlar Peygamber Efendimizin konuştuğunu -Kur'ân dışında konuştuğunu- haber vermektedir.

Bir çok sîret yazarı -mesela İbn İshak-"ve enzir aşîrateke'l-akrabîn=önce kendi akrabalarını, aşîret mensuplarını İslâm'a davet et ve onları gelecek olan azaptan korkut!" (Şuarâ 26/214) âyetinin indiği günlerde, peygamberimizin etrafa haber salıp onları İslâm'a davet ederken, şüphesiz onlarla etraflıca konuştuğunu ve tavırlarını da bu konuşmalar sonu gördüğünü eserinde bize anlatmaktadır. (İbn İshak, *es-Siyra*, 124-130, M.Hamidullah neşri).

Hz. Peygamber'in konuşmalarının, muhatabında -mizâc olarak- büyük bir mehabet uyandırdığını tarihçiler belirtirler. Bu mehabet ve hakimiyet, insanlar üzerinde olumlu etki yapan, onların sempatisini üzerine çeken bir ağırbaşlılıktır/mehabettir. Mesela, Abdullah b. Selâm'ın İslâm'a gelişi, Efendimizde, peygamberlere has böylesi bir ciddiyet görme sonucu hasıl olmuştur. Tane tane konuştuğu ve zaman zaman da, cümlelerini üçer kere veya daha çok tekrarladığı yine bu eserlerde nakledilmektedir. (Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*- Ömer Rıza Doğrul tercümesi-I, 787).

Cemâdâta Davranışı

Sade ve temiz bir giyinme mizâcına sahip olan Rasûl-i Ekrem, evdeki kullandığı eşyaya ve bindiği hayvanlara isimler verir, onları şahsiyetli varlıklar olarak kabul buyurur ve kendilerine hitap ederlerdi. (Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 795). Sabahları cemaatinin gördüğü rüyaları tek tek dinler ve onları tabir buyururlardı. Annelerimizle, ikindi ve yatsı namazlarından sonra görüşür, konuşur, isteklerini dinler ve kendilerinin onlara anlatacakları varsa anlatırdı. (Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 798).

Peygamber-i zî şân Efendimizin mescitte ve dışarıda, mü'minleri toplayarak onlara konuştukları; hutbe îrâd buyurdıkları bilinmeyen bir husus değildir. Cuma ve bayram namazları, istiskâ ve afet için toplu niyazları mutlaka bir konuşmayla/hutbeyle biterdi. Kur'ân-ı Kerîm bize, O'nun bir Cuma günü, ticaret kervanının gelişi esnasında kopan gürültü sebebiyle meraklanarak dışa çıkan ashâbı tarafından minberde nasıl ayakta bırakılarak, cami-i şerifin boşaltıldığını anlatır (ve terakûke kâimâ, Cum'a 62/11). Demek ki, Rasûl-i Ekrem, sadece Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğle kalmayan, ama kendileri de konuşan bir rasûl idi. Hatta bazı büyüklerin ifadesiyle "O konuşan Kur'ân-ı Kerîm'di. Çünkü, Ka'be nasıl Allah'ın zatını temsil ediyorsa veya özel deyişle "Hakîkat-ı Ka'be zâtullah" ise, "Hakîkat-ı Kur'ân da Rasûl-i Ekrem" idi. Bu noktanın tespiti çok önemlidir. Çünkü, küçük bir iddiaya göre Rasûlullah, Kur'ân dışında bir şey

söylememiş/konuşmamıştır. Hadîsleri/ahbârı ve sünneti yürürlükten kaldırıp yok saymak için ortaya atılan “Sadece Kur’ân’ı açıklayan Peygamber” terkihi/imajı, ilme ve tarihe uymamaktadır.

Eşya Canlıdır

Cemâd olarak gördüğümüz her varlığın, kendi bünyesine uygun bir hayatı vardır/canlıdır onlar. Peygamberimizin, çevredeki bu cansız gibi görünen eşyaya, dağ-taş makulesi varlıklara konuştuğu, onlara isimler verdiği ve o isimlerle kendilerine hitap ettiği bilinmektedir. Dağların, "isterseniz altın olalım" dediklerinde/altın olmayı teklif ettiklerinde peygamberimizin cevap olarak; sade hayatı tercih ettiğini söylemesi meşhurdur. Üzerlerini teşrif ettiklerinde Uhut dağının telaş göstermesi üzerine; “Uhut! Sakin ol. Üstünde bir nebî, iki şehit ve bir sıddîk vardır” buyurması da, hem kendilerinin konuştuğunu, hem de cemâd diye adlandırdıklarımızın Allah’ı kendi dilleriyle tespihte bulunan bir tür canlı varlıklar olduğunu anlatan bir dinin sahibi ve mübelliği olmasındandı.

Peygamberimizin hastaları ziyaret ettiği, ölüm olaylarında cenazelere katıldığı, cenaze gömüldükten sonra ölülerin evlerine gidip, yakınlarına taziyede bulunduğu onları teselli ettiği malumdur. Bütün bu yerlerde de O’nun, güzel konuşmalarına şahit olmaktayız. Ölünün ev halkını teselli eden, ölenin güzel hasletlerini dertli cenaze yakınlarına sayan, hastalara kuvve-i maneviyye lutf eden konuşmaları, bütün hadis ve sîret kitaplarında mevcuttur. Peygamberimiz efendimizin yolculukları da bir başka idi. “Ya Rab ! bize bu seferi kolay getir. Adeta yeryüzünü dür, bük/ mesafeyi kısalt Allah’ım. Gideceğim yere çabuk varalım. Bize bu binitleri, söz anlar ve itaat eder halde lutf eden Allah ne yücedir. Eninde sonunda Rabbimize kavuşacağız. Allah’ım! Yolculuğumuzu kolaylaştır, yolda dost sensin. Evlâdımızı, iyalimizi sana emanet ettik. Kötü âkıbetten, seferden dönüştü, evlâd ve iyalimizi kötü bir durumda bulmaktan sana sığınırım Rabbim!. Bizleri koru Allah’ım” türünden ilticaları ve duaları, yine onun seferde ve hazarda konuştuğunun delilleridir.

Efendimize göre üzerinde gezindiğimiz yeryüzü de, canlı bir muhatap sayıp kendisiyle konuşulmağa/kendisine hitaba layık bir varlıktır. Bakınız efendimiz O’nunla nasıl sohbet buyurmaktadır: “Ey arz! Benim de, senin de Rabb’in Allah’tır. Senin şerrinden, içindekinin şerrinden, üzerinde yaratılan şeylerin şerrinden, üzerinde yürüyenlerin şerrinden Allah’a sığınırım. Arslandan, kaplandan, yılandan, akrepten, şehrin sakinlerinden ve doğuranlarla doğanların şerrinden Allah’a sığınırım.” (*Zâdü’l- Me’âd*, Hedyüh fi’s-sefer).

Yukarıda da bir kere arz ettiğimiz gibi biz bu tebliğimizde, O'nun söz söylerken, bir izâhta ve tebliğde bulunurken, izlediği karakteristik vasıftan, daha açık bir ifade ile tab'ından/mizâcından söz edecektik. Buraya kadar arz ettiklerimizden şu sonuç çıkmaktadır:

Efendimizin, insan denilen değerli varlıkta, akıl yanında, onların kalp dünyalarını ön planda tutan, eşyayı tamamen şahsiyetli varlıklar olarak kabul eden, çok değişik bir mizâcları vardı. O'nun hayatı, madde-mana bütünlüğünün en iyi değerlendirildiği bir yaşayış iken, bizlere daha çok ruhânî/kalb yönü ağır basan bir hayat gibi görünmektedir. Bize öyle gelmektedir. Akademik endişelerle bizler, akıl planında daha çok dikkat sarf ederken, Peygamberimiz Efendimizin kalb ve ruh yanına bakmaz olduk. Bunu hem bilgi ve hem de temessül/sülûk planında böyle kabul ettik. Kendi ruhânî hayatımızı, bilmem ne zaman tanzime niyet ettik, edeceğiz ? . Halbuki, selef alimlerimizde bu husus, her zaman iki yönüyle yani madde-mana bütünlüğüyle ele alınmıştır.

İşârî tefsire geçmeden önce, biraz da Peygamberimizin, konuşmalarında izledikleri "edebî üsluptan, kullandıkları söz dağarcığından ve onun niteliğinden" bahsedelim .

Konuşma Üslupları ve Cümleleri

Günümüzde Dil Bilimleri ve Edebî Bilimler çok güzel noktalara erişti. Neredeyse, eldeki sağlam malzemeden, konuşan kişinin diksiyonerini/vokübülerini ve kâmûsunu ortaya koymak -belli ölçüde de olsa- mümkün olmaktadır. Artık ciddi edebiyatçılar, Karacaoğlanın otantik şiirleriyle, Karacaoğlan gibi/onculayın söylenenleri/tanzir sonucu ortaya çıkan malzemeyi tanır hale geldiler. Folklorcüler/halk bilim üstadları, Nasreddin Hoca'ya ait aslı malzeme ile, rahmetlinin ardından ona yakıştırılanları tanır oldular. Bu hal rivayet ilimleri için de vârittir. Bugün sünnete ait tarihî malzemeyi dozerle kürüyenlerin yanında, bir arkeolog ve bir biyolojist titizliğiyle haber/sünnet ve hadîsleri, daha genel ifade ile, sünnete ait rivayet malzemesini, bir kuyumcu gibi işleyen veya işlenmesi gerektiğini bilen, inanan ilim mensupları bulunmaktadır. Hadîsçi, civarındaki bilim dallarından, disiplinlerden kendi bildiği veya istişareler sonucu elde ettiği ölçülerde yararlanmanın zaruretini en iyi takdir edenlerden birisidir. Dolayısıyla o, önümüzdeki yıllarda, hemen her konuda acele karar verme, benzerliklerden dolayı aldanma, dikkatsiz konuşma, peşin hükümle hareket ederek ilmî kişiliği zedeleme yollarını tutma yerine; çok geniş alanda, adeta iki yüz elli milyon sene önce yaşadıkları tespit olunan ve bugün nesilleri tükenen bir takım canlıların, arazi üzerinde, yahut da kendi kimliğini koruyarak günümüze kadar gelen veya, artık araziden bir parça

olan vücutları arayan ilim adamları gibi, hassas, istişareli ve sağlam çalışacaktır. “Bunlar hadîsleşmiş malzemedir” diyebilmek için çok korkacak, peşin hükümden sakınacak ve ilim adına utanma gösterecektir.

“Peygamberimizin söz dağarcığı” söz konusu olduğu zaman, hemen “hadislerin, mana olarak rivayet edildikleri hususu”, itiraz olarak karşımıza çıkar. Ama biz biliyoruz ki, **Garîbü'l-hadîs** bilim dalı, bize bu konuda da bir çok malzeme verecektir. Ayrıca, başka alanlardan; Kur'ân-ı Kerîm'den, ilk asırlara ait tefsîr, sîret ve her tür rivayet malzemesinden istifade etmemiz, özellikle filolojik ağırlıklı çalışmalardan yararlanmamız işimizi kolaylaştıracaktır.

Peygamberimizin yaşadıkları, Kur'ân-ı Kerîm'in indiği ortamda, Arap dilinde kullanılan; ata sözleri, şairler, teşbihler, kinâyeler, mecâzlar ve her tür edebî ürün, bizim kullanmamız, ilmî anlamda kendisine dayanmamız gereken malzeme olmaktadır. Sahabeyi izleyen ilk iki nesilde, dilde meydana gelen anlam değişiklikleri, yörelere ait farklılıklar, geniş ve derin çalışmalarla izlenmek, **Garîbü'l-hadîs** bilim dalı ve yardımcı disiplinler, yeniden gözden geçirilmek durumundadır.

Bu çalışmaların, komşu ülke arşivleri ve edebî birikimleriyle de doğrulanması gerekmektedir. Çok geniş bir hacmi olan bu konunun bize peygamberimizin konuşma üslubunu tanımada/tanıtmada yardımcı olacağı kadarıyla meseleye bakarsak şunu görürüz:

Biz, Peygamberimizin, konuşma anındaki ses tonu özelliklerini bilmemekteyiz. Metinler bunu araştırmacıya vermemektedir. Soru mu sordular, konuşmalarında öfkeli mi idiler, güleç bir tavırla mı bunları söylediler, üsluplarında nasihat hali mi mevcuttu; sözün neresinde mübarek seslerini yükselttiler, neresinde vurgu yaptılar? Elleriyle, yüz hatlarıyla konuşmaya katıldılar mı?... Daha pek çok önemli soru. Arz ettiğimiz gibi ne yazık ki yazılı malzeme bunların pek azını vermektedir. Biz biliyoruz ki, bir cümle ayrı ses tonlarında ve ifade üsluplarında ayrı anlama gelir, farklı etki gösterir. Yani, aynı cümleyi üç-beş tarzda seslendirirsek, anlamlar değişik olur. Bize bunun pek az örneğini verebilecek olan "Müsel sel hadisler" dediğimiz; işaret ses ve yüz hareketleri taşıyan hadislerde de bu tür yardımcı bilgiler pek azdır. Birkaç el ve kol işareti, yere çizilen birkaç şekil -ki onların da üzerinde ihtilaf edilmekte, birliğe kavuşulmamaktadır- dışında, cümlelerin gerçek hedefini gösteren yan unsurlar maalesef bilinmemekte, sezilememektedir. Aynı hal/ihtiyaç Kur'ân-ı Azîmü's-şan için de söz konusudur. Bir ayet düşünelim, acaba Rabbimizin bu ayeti indirışteki tavrı nedir; tehdit mi, uyarı mı, dikkati çekme mi, bizi teselli mi?, yoksa coşkun

bir ifade mi? Çünkü cümle hepsine göre uyarlanıp seslendirildiğinde, şahane anlamlar kazanmaktadır.

Bazı ayetlerde; meydan okuma , soru sorma, rahmet ifadesi, öfke ve hayret hali sezilebilmekte ise de, aynı ayetleri, arz ettiğimiz farklı tavırlarda seslendirirsek, ayrı anlamlar da sezebilmekteyiz. Bu noktada şunu belirtelim, bizler iki önemli noktayı neredeyse kaybetmiş durumdayız:

a. Şifâhî öğretim ile/diksiyona dayalı Kur'ân-ı kerim seslendirme ve okuma üslubu,

b. Üstat ağızlardan dizdize oturarak hadîs alışı üslubu. Ses ve yüz hatlarıyla bu iki nassın, **fem-i muhsinden** ahzi usûlü. Hadîsi ve Kur'ân'ı , ananevî sesleri ve tonlamalarıyla üstattan öğrenim.

Kur'ân-ı Kerîm'i fem-i muhsinden, özellikle manaya uygun vurgularla; vakf ve ibtidalarla -tahkik tarikiyle okuma yoluyla- telaffuz tespiti keyfiyeti. **Kârî**lerde/kıraat an'anesinde bu husus bir nebze devam etmektedir. Ama, onların manaya âşina olanları, bizim ülkemizde az bulunmaktadır. Özellikle Kahire'de doldurulan bazı Kur'ân-ı Kerîm bantlarını dinlediğimiz zaman, "kârîin, sesini anlama göre kullandığı; vurgularla, âhenklerle Kur'ân-ı Kerîm'i daha manidar şekilde dinleyiciye takdim" ettiğini görmekteyiz. O zaman anlıyoruz ki, bu gerçek okuyuş, şahane bir medeniyet armağanıdır.

Hadîslerin ve sünnetin, böylesine ağızdan belirli bir üslup ve diksiyonla alınışı son zamanlarda gerçekleşmemektedir. Türkiye'de, icazetle, üstattan hadîsi âhenkli okuma tekniği kalmamıştır. Biz kendimiz, manaya göre bir takım vurgular yapabiliyorsak da, tarihten gelen şeklini merak etmeden kendimizi alamıyoruz doğrusu. Deneme mahiyetinde, kısa bir hadisi, birkaç tavırda okuyunca, dinleyici de okuyucu da şaşırıp kalmaktadır. Acaba Efendimiz bu üsluplardan hangisiyle, bu ses ve tavırlardan hangisiyle bu mübarek sözlerini îrâd buyurdular. Çünkü, aynı cümle bir okuyuşa göre, son derece merhametle söylenmiş bir emir, diğer tarzda, biraz insanı paylarcasına dikkatini çeken bir kesin emir, diğer bir tarzda ise, onu muhayyer bırakan, bir başkasında ise aynı emrin, bir yönünü tercihi kendisine vurgu ile öğütleyen şekiller belirivermektedir. Bunlardan hangisini seçeceğiz. Bazen, siyâk-sibâk insana yol gösterebilir. Görürüz ki, orada Efendimiz sert bir tarzda istekte bulunmaktadır. Onu anlıyoruz. Ama bu kesinlik her hadîste sezilmemektedir.

Bu bölümde söylediklerimizi şöyle özetleyip bir sonuca varabiliriz: Peygamberimiz, iddia edildiği gibi, sadece Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan, onu tebliğ edip, kendisi hiç konuşmayan bir kişi değildir. Aynı zamanda o,

devamlı konuşan, karşdakine söz hakkı tanımayan bir lafazan da değildir. Kendileri, gerek Kur'ân-ı Kerîm'i açıklarken, gerek dinimizi tebliğ ederken, itidalli ve ölçülü olarak konuşmuşlardır. Onun ihtiyaç ânında yaptığı konuşmalar, sağlığından itibaren yazılarak ve şifâhî nakillerle günümüze kadar gelebilmiştir. Peygamberimizin bu yönü, yani "konuşma ve sohbetle Rasûl-i Ekrem'in ahlakı", hadis araştırmalarında önemli bir araştırma yolu ve kaynağıdır. Müstakil bir araştırma; yüksek lisans ve doktora konusu bile olabilir.

Biz, onun söz dağarcığını teşkil eden kelime dünyasını bilirsek, bir arkeolog titizliğiyle ve kolektif çalışmalar yaparsak, "eldeki bazı hadîsleri, hadîsleşmiş malzeme ve asılsız sözler olarak görme" ıllığından kurtulur, daha bilimsel yollar kullanarak, daha titiz ve ihtiyatlı olur, daha az gülünç duruma düşeriz.

İlk İşârî Tefsîr Yazarları

Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadîs-i şeriflere uygulanmak üzere ilk işârî tefsîr hareketi, yine Peygamberimiz tarafından başlatılmıştır, diyebiliriz. Her ne kadar tefsîr ve hadîs şerhleri bu yöne temas etmeseler de, bir çok tasavvuf kitabı, bir çok sûfi tarzda hadîs şerh eden ilmî eser meselenin bu yönünü anlatır. İşârî tefsîrin en önemli örneklerinden biri olan, Baba Nimetullah Nahcivanî'nin tefsîrinin başında bu tarz tefsîr, Kur'ân'ın tarzı ve üslubu olarak nitelenmiştir. Bu eserde belirtildiğine göre Allah Zü'l-Celâl bazen açıkça, bazen da telmih, işaret ve ima yollarıyla da olsa, bir emrinde birkaç diğer noktaya dikkatleri çekebilmektedir. Bu yol, emirlerin önem sırasına göre sıralanmasını sağladığı gibi, bir çırpıda birkaç hususun göz önünde tutulmasını da sağlamaktadır. Mesela bütün temizlik emirlerinde, işârî tefsîr sahiplerinin anlayışlarına göre; beden, çevre, kalp ve ruh temizliği bir arada istenmektedir. İsterse nassın metni, sadece bunlardan birine ait ifadeler ihtiva etsin. Bu durumu böyle anlamanın mü'mine hiç zararı olmadığı gibi, tam aksine, yararı da bulunmaktadır.

Bir sahabi diğer arkadaşlarına; "Gelin biraz müslüman/mü'min olalım" demiştir. Daha sonraki asırlarda, bir çok önemli akâid ve kelâm konusunun ateşleyicisi olacak bu cümlede, eğer zâhir anlamdan başka bir şey kast olunmamıştır dersek, o zaman aynen ilk defa bu cümleyi duyan sahabiler gibi meselenin ötesine bakmamış oluruz. Onlar, "Ya Rasûlallah! Falan kardeşimiz bize böyle dedi, biz mü'min değil miyiz ki?" dediklerinde Efendimiz, "Onu rahat bırakın, o Allah'a ve Râsûl'üne inanmış bir kişidir" buyurdular. Yani demek istediler ki-Allahu a' lem- onun bu sözle çok farklı manalar kastettiğini zannetmekteyim, siz onları düşünmeğe ve bulmağa çalışınız ! .

Huzeyfetu' b-nu' l-Yemân: “Ey Allah’ın elçisi! Tâat yollarımıza ârız olan, onu kesen gulyabanileri bize anlat, yoksa tâatı biz kendimiz de anlarız” buyurdıkları, yine aynı eserlerde zikredilir. Tabiidir ki buradaki gulyabani, insanın tâatını ve ibadetini bozan , ihlâsını zedeleyen kalbî ahlaksızlıklardan kinâye olarak söylenmiş bir ifadedir. Herkes nerelerde taat vardır, nerelerde bulunur? sorusunu sorarken, o remzlerle konuşmakta ve ihlası engelleyen noktaları üstü kapalı ifadelerle öğrenmeğe çalışmaktadır. Yine O’nun ölçüsüne göre, buralardan mü’min kaçınıncı, ihlası zaten kolayca bulacaktır.

Sahabeden hemen sonra Hasan el-Basrî ve Rabia el-Adeviyye, Abdullah b. el-Mubârek kuşağında ve onları izleyen Hâris el-Muhâsibî ve akranlarında, zühd hareketi artık daha özelleşti. Sonra tasavvuf adını alacak olan hareket, hem eylem ve hem de fikir/düşünce olarak belirmeğe başladı.

Hâris el-Muhâsibî *er-Ri’âye* adlı eserinin başında, “Allah’ın seni (uyumağa ve yapmağa) davet ettiği hususları iyice anlamak için, seni iyice dinlemeğe teşvik etmek isterim” demektedir. (*er-Ri’âye*, 19). Bu cümleden anlaşılabilir ki, bizler Allah’tan, Rasûlullah’tan veya bir büyük insandan, veya onun bir kitabından istifade etmek istediğimizde, o noktaya kendimizi iyice vermemiz, onu iyi anlamağa çalışmamız istenmektedir. “Eğer bir kimse, Allah’ın istediği ve hoşnut olduğu gibi bir va’zı, nasihatı, emri veya yasağı dinlerse, ondan bir ibret alır. Ve o kendisine yararlı olur”. Bu nevi alimlerin eserleri artık, tamamen kalbe ve öteki aleme yönelik ahbâr ve âyât ile doldurulmağa başlanmış, kulluğun önündeki engellerden; ahlakî düşüklüklerden ve kalbin kazanması gereken güzel huylardan, fezâilden bahseder olmuşlardır. Buralarda yer yer hadîsler, uhrevî yöne yönelik olanları seçildiği gibi, anlamları da, daha çok ruhânî yönde olmaktadır. Aynı zat, ilim ve hadîs tahsilinde bile, “kişinin, dini hayatı için en faydalı şekilde tahsil etme” kaydı ile bu hizmetleri sınırlandırmaktaydı. (*er-Ri’âye*., 94)

Tamamen ahlâk, âdâb, sosyal ilişkiler, ruhun kazanması gereken hasletler, ruhta bulunmaması gereken düşük ahlaklar gibi konuları ilgi alanı olarak gören ve mü’minleri, Peygamberimizin yolundan giderek ahlakî güzelliğe erdirmeyi ön planda tutan el-Muhâsibî ve benzerleri, ilk üç yüz yıl içinde, ayet ve hadîsleri tefsîrde; gramer, dilbilim, rivayet kanunları, tefsîr kuralları yanında, insanın iç dünyasını da düşünerek, içe dönük ve işârî karakterli açıklama ve o yolla netice alma usûlünü de benimsemişlerdir.

Bu tefsîrlerin bâtinî ve hevaya bağlı olanlarını söz konusu alimlerden hiçbiri tasvip etmemektedir. Bâtinî terimi daha sonraları bölücü bir anlama ve yanlış bir yola işaret niteliği de kazanmıştır. Kur’ân-ı Mecîd’i lisan kurallarına, iniş anındaki vasata, İslâm’ın koyduğu ve geliştirdiği ilmî kurallara, mantık ölçülerine uygun olarak, peşin kötü niyetli olmadan, sağlam bir akılla tefsîr edenlere iyi nazarla bakılmış, onlar her zaman

övlümüştür. Mesela işârî ve ruhânî tefsîr yapanlardan birisi olarak Mevlana, Allah ve Rasûl'ünden haşyet duymadan, ehliyetsizce yapılan hevaya uyularak gerçekleştirilen Kur'ân tefsîri hareketlerine ve sahiplerine şöyle hitapta bulunmaktadır:

“Kerdei te'vîl-i harf-i bîkr'ra . Hıyşra te'vîl kon ne zîkr'ra,

Ber heva te'vîl-i Kor'an mi koni . Pes tu kej şod ez to ma'ni-i seniyl

“Tertemiz Kur'ân-ı Mecîd'i, kendi hevanla tefsîre yeltenmişsin. Sen önce kendini te'vîl et. Kur'ân'a uydur. Yanlış iç dünyana ve hevesine göre Kur'ân'ı anlamağa çalışıyorsun. O yüce mana, senin bu hareketin yüzünden eğrileşiyor, âdileşiyor”. Mevlana bununla da kalmıyor, böyle mesnetsiz Kur'ân te'vîlcilerini, atın çamurunda hasıl olan ayak izinde biriken/oraya dolan idrar birikintisi üstündeki saman çöpüne binerek, kendisini büyük bir kaptan zanneden sivrisineğe benzetmektedir. (*İsmâil Rusûhî Dede ve Hadîs Kullanımı*, 125).

Bu ölçüyü, zâhir uleması olarak adlandırılan alimlerde, daha farklı değerlendirmeler ve hükümler halinde görmekteyiz. Mesela akâid bilgini Teftazânî'nin *Şerh-i Akâid* adlı eserinden şu bilgi nakledilmektedir: “Nasslar zâhiri manaları üzerine (kurulmuş, o şartlarda anlaşılması gereken metinler)dir. Onları münasebetsiz (/belgeye dayanmayan) başka manalara çekmek, bâtin ve ilhad ehlinin iddiasıdır”. Teftazânî sûfiler için yine de makul düşünmektedir. “Bazı muhakkık alimler demişlerdir ki, nasslar zâhirde taşıdıkları anlamla anlaşılmalıdırlar. Bununla beraber onlarda, tasavvuf ve sülûk erbabına açılan bir takım ince manalar, gizli işaretler vardır ki, bunlarla zâhiri mana rahatlıkla bağdaşır”. (*Şerh-i Akâid*, 274; *Kûtu'l-kulûb* tercümesi, 21).

Kur'ân-ı Mecîd'in âyetlerine uygulanan işârî tefsîr yolu, hadîslerde de çok erken tarihten itibaren uygulanmıştır. Hasan Kamil Yılmaz ve Yakup Çiçek, bu tür şerhlerin 70 kadarını kitaplarında tanıtmaktadırlar. (Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, 18-120; Yakup Çiçek, *Kûtu'l-kulûb* tercümesi, 22-25).

Bâtînî tefsîr deyimi ile işârî tefsîr deyimini ayırmak gerekir. Bir zamanlar, “bâtînî tefsîr” sözü, olumlu anlamda kullanılırdı. Fakat sonradan bu deyim, belirli bir siyasi örgütün veya örgütlerin/ideolojilerin ortak adı olunca ve sözü geçen kişiler de, bu te'vîllerinde yanlış ve kasıtlı yollara sapınca deyim olumsuz bir anlam kazandı. Biz, ilk işârî tefsîrcilerin kullandığı anlamda terimi kullanmış bulunmaktayız.

Şöyle de diyebiliriz; bâtinî tefsîr ile işârî tefsîri, kendi değerleri ve kuralları içinde ele almalıyız. Bâtînî tefsîrde, daha çok örgütlü bir tefsîr ve

te'vîl hareketinin örneklerini görmek ve onlarda taraftarların militanca hareketlerini sezme mümkündür. Bunların bir hedefi mevcuttur. O da, Kur'ân-ı Azîz'in hükümlerini, istenilen istikamete zorla çekmek suretiyle hükümsüz kılmak. İşârî tefsîrde durum böyle değildir. Niyet halistir. Hata yapılırsa bile, bu hata temiz niyetle yapılmıştır. Mesela böyle iyi niyetli hatalı sayılabilecek bir tefsire örnek olarak Bursalı İsmail Hakkı Efendinin, "Amenerrasûlü" ayetlerine verdiği bir anlamı verebiliriz. Hazret bu ayetteki "rüsûlih" kelimesini, Allah'ın peygamberleri anlamında kullanmamakta ve "Allah'tan gelen, iyi ve kötü her tür tecelli" ye isim yapmaktadır. Ona göre ayetin anlamı şöyledir: "Biz, Allah'tan gelen her türlü tecelliye kabul ederiz. Bunların iyi ve kötü diye ayırımını yapmayız. Aynı şeyler olarak biliriz". (Bursevî, *Ma Hadar Şerh alâ Pend-i Attâr*, 472). Bu tefsîr, iyi niyetli ve fakat bâtinî bir tefsîr tarzıdır. Kabul edilir veya edilmez, o ayrı bir konudur.

Bâtinî tefsîrde sözü tahrif vardır. Konusundan başka bir konuya, hedefe saptırma vardır. Bunlardan daha da önemlisi, âyetleri, Kur'ân-ı Mecîd'in istemediği istikametlere sevk vardır. Arap ilim âlemi tasavvuf dünyasını pek az tanır. Onlara dost gözle de bakmaz. Mesela meşhur İbn Teymiyye el-Harrânî; Muhyiddin İbn Arabî, Sadreddin Konevî ve İbnu'l-Fârız gibi sûfî alimleri, bâtinî olmakla suçlar. Onların inançlarında ittihâd ve hulûl gibi İslâmın yasakladığı unsurları görür. Mesele biraz araştırılınca görülür ki, bu zat mesela Sadreddin Konevî'yi hiç tanımamaktadır. Çünkü, başkalarına ait olan bir takım kitapları, Sadreddin Konevî'nin eserleri zannetmekte ve eserlerin muhtevalarını da yakından bilmemektedir. Dolayısıyla, "Batını Tefsir" ehlini iyi bilmek, ayrıca iyi niyetle yapılmış ve bazılarınca batını tefsir adını almış te'vîl ve tefsîr tarzlarını da ötekilerden iyi ayırt etmek gerekmektedir. Ayrıca, tanımadığımız kimseleri de bâtinilikle, ittihad ve ilhatla suçlamak da gereksizdir.

İşârî Tefsîrde Amaç

Kanaatımızca işârî tefsîr bir ihtiyaçtan doğmaktadır. Nassların mahdût, anlayışların akıllar sayısınca değişik ve çok olduğunu düşünürsek, farklı ruh ve akıl sahiplerinin, kendi iç dünyalarına göre âyet ve hadîsleri tefsîr edecekleri, açıklayacakları; bu açıklamaların da kişiye göre farklılık arz edeceği muhakkaktır. Bu farklılıklar, muhtevada olduğu kadar, genişlik ve derinlikte de olacaktır. İç dünyaları çok zengin, derûnî âlemleri alabildiğine engin olan Allah dostlarının, insanlığın yararına olarak, hadîslerden alışılanlardan daha farklı anlamlar görmeleri, kendi âlemlerinden bize hedieler sunmaları normaldir.

Meselenin bir de başka yönü vardır; sözlerin sahibi, karşımızda olmadıkları için, onu değişik ortamlarda söylenmiş sözler olarak kabul edip:

“Bu hadisleri şöyle de anlayabiliriz” “Şöyle anlamak da uygun ve caizdir” diyen Gülâbâdlı Ebû Bekr Efendi’yi ve; “Hadîsin sırrının açıklanması ve anlamının izâhı” diyerek bize engin tafsilat veren Sadreddin Konevî’yi yadırgamak mümkün değildir. Ne var ki şu sorular her zaman sorulacaktır: “Acaba sizin anladığınızı Rasûl-i Ekrem kastettiler mi ?” Bu sorunun cevabı da her zaman izâfî olmağa, görecelilik vasfı taşımağa mahkumdur.

Şurasını bilmekteyiz: İşârî tefsîrin de kendine has kuralları vardır. Bunların bir bölümü lisân kuralları, diğer bölümü ise; dinimizin hükümlerine uygunluk başlıklarında toplanabilir. Örnekler kısmında göreceğimiz gibi, Sadreddin Konevî, şerh etmeğe çalıştığı bir hadisi açıklarken, diğer deyişle işârî tefsîre tabi tutarken, önce dinimizin âyet ve hadîs şeklindeki nasslarından örnek ve destek alarak, bir takım mukaddimelerle çalışır. İlk müfredâtı/kelimeleri, daha sonra da bütün cümleyi şerhe tabi kılar. Bunlar bittikten sonra, hadîsin Efendimizin ağzından şerefsâdır olduğu vasatı anlatır. İşârî tefsîrlerinde hep ilmi kurallara bağlı kalır. Ayağı yere basar.

İşârî tefsîrciyi, hadis-i şerifler üzerinde değişik ihtimallerle düşünmeğe sevk eden diğer bir ihtiyaç, onun bir cümleyi; olumlu, olumsuz, soru, neş’e anında söylenmiş, öfke halinde îrâd edilmiş, tereddütlü birisinin söylediği bir söz, meydan okuma anında söylenen bir haber, ihtimalli konuşan birisinin haberi...ilh. şekillerinde düşünmeğe mecbur bırakmasıdır. Takdir olunur ki, tarihî haberlerde, siyâk-sibâk her zaman anlama ameliyesinde kişiye, tefsîrciyeye yardımcı olamaz. Olamayabilir. Bazen cümle; siyâk-sibâk, esbâb-ı vürûd gibi unsurlardan yararlanılarak anlaşılır. Bunlar sayesinde açıklık kazanabilir. Ama öyle anlar vardır ki, bu imkan elde mevcut değildir. Müfessir bunların her birini, kurallara uygun tarzda, birer ihtimal olarak ele alıp, değişik yorumlar ortaya koyacaktır. Okuyucuya bunlar içinde en ruhânî olanı ayrıca tercihle sunabilir. Bunu saygı ile karşılamak gerekir. Bazen bu ihtiyaç, kelimelerin ömrü ile de hudutlu kalabilir.

Diğer yandan işârî tefsîrde müfessir şöyle bir hedef de gözetmiş olabilir: Sözün veya haberin, bizim ruh dünyamız, ahlak yapımız ve derûnî âlemimiz ile olan ilgisi. Onlara göre, hadîste önemli olan, kulun kulluğuna haberin verdiği mesajdır. Bir örnek olmak üzere, ileride ele alacağımız: “Dum ale’t tahâratı yuessa’ aleyke’r-rızk” haberine bakalım. Bize ilk bakışta maddî temizlik olarak görünen bu duruma, Sadreddin Konevî sayfalarca mukaddimeler yaparak, problemi tafsilata tabi tutarak, “iç temizliğinden, ruh pâklığından ve manevî arınmadan” söz etmektedir. Verdiği örnekler makul, deliller güçlü, tefsîr tarzı ise, doyurucu ve sülûkumuza/ahlak dünyamıza yardım edici niteliktedir. Yani, fizik yapısını ve çevresini temizleyen insan, manen ve ahlaken da arınmalıdır ki, rızkı

geniş olabilsin. Hadisi böyle anlamamanın kimseye bir zararı yoktur, üstelik çok da faydalıdır.

Bu tarz tefsîrin, her aklın ve kalbin harcı olmadığını; “seçkinlerin de seçkinlerinin işi” olduğunu her zaman söyleyen Sadreddin Konevî, bu tür bahtiyarları: “Allah’ın, kendilerini zâtına ayırdığı, zâtına ait bazı ilimlerle donattığı, onlara özel olarak bu anlamda tecelli ettiği, ıstıfaya tabi tuttuğu kişiler/veliler” olarak anlatmaktadır.

İşârî tefsîr tarzında, müfessirin şahsi melekeleri yanında, mutlaka bir ilâhî yardım da gördüğünü, bir tür kalp inşirahına/şerhine nail olduğunu da kabul edebiliriz. Sayıları onlarla ifade edilebilecek bu zevâtın, örnekleri tükenmiş, sonları gelmiş de değildir. Öyle kabul etmekteyiz ki, dünyada ilim ve irfan ilerledikçe, insanın ruh ve kalp dünyası inşiraha erdikçe, bu tarz yeni tefsîr denemeleri de yapılacaktır. Burada ferdin/hadisi açıklayacak, onun işâri yönlerine bizi götürecek alimin/Rabbani alimin, inanç, metot ve ahlak bakımından, hadîse ve muhtevasına layık bir ruh ve süluk yapısına Muhammedî ahlaka ve sünnete tabi olması da, bir ön ve ehemmiyetli şart olarak istenecektir elbet.

İşârî Tefsîr Örnekleri

Hadîste işârî tefsîr/tasavvufî şerh örnekleri, çok eski dönemlerden bugüne kadar, bu sahada yazılan eserlerde tespit olunmuştur. Buhârâ’nın yakın kasabalarından Gülâbât’ta yetişen bir alim, bize 223 hadislik bir eser yazmış, bin kadar hadisi de açıklamalarında şahit olarak kullanmıştır. Onun kitabı *Ma’âni’l-ahbâr*, hadis ve tasavvuf muhitlerinde, son yüzyıllarda fazla tanınmamaktadır. Ama bu eserde, binlerce işârî tefsîr cümlesine rastlamaktayız.

Gülâbâtlı’nın eserinin, bu alanda yazılmış eserlerden farklı yanı, onun kullandığı hadîsleri, bir hadîsçi titizliği içinde, senetli olarak vermesidir. Bu tefsîr örneklerinden birkaç tanesini burada arz edeceğiz:

1. Gülâbâtlı, Zührî-Sa’îd b. el-Museyyeb- Ebû Hureyre tarîkiyle verdiği şu hadîste, aşağıdaki açıklamalarda bulunur; “Ebû Hureyre’den, - Allah ondan razı olsun-, Rasûl-i Ekrem’den (a.s.) nakletmiştir:

“Peygamberimiz dediler ki; üç nevi insan, cennet kokusu alamayacaklardır. Babasını inkar edip, kendisinin bir başkasının evladı olduğunu söyleyen, yalan uydurarak o yalan sözü veya davranışı bana isnad eden, kendi iki gözüne yalan isnâd eden kişiler.”

a- “Kendi iki gözüne yalan isnâd eden kişi” sözünden şu anlam kastedilmiş olabilir: “Rüyada şöyle şöyle gördüm der bir kişi. Fakat onları görmemiştir. İşte bu kişi, kendi gözlerine yalan isnad etmiş olmaktadır.”

Bize bunları söyleyen Gülâbâtlı bir hadîs îrâd eder. Sonunda kişinin; Allah Teâlâ’ya veya rüya ile görevli meleğe yalan isnâd etmiş olur. Rüya meleğine yalan isnadı, aynen Allah’a yalan isnadı gibidir. Çünkü bu kişi, nübüvvetin bir bölümü olan s a l i h r ü y a’ ya yalan isnad etmiş olmaktadır. Halbuki rüya, Allah’tan bir müjdedir. Bir beşarettir. Kişi dürtüst davranırsa, kendisini Şeytanın ilkâsı demek olan **hulüm** türü rüyadan veya içindeki kuruntular demek olan **adğâs** ve **ahlâm**dan bir nevi olan hallerden kendini kurtarabilir. Aksi halde, o vartalara düşmesi mukadderdir. Peygamberimizin, rüyaları taksim eden hadisine de temas eden yazar, bu üç nevi şöyle anlatır: Bunlardan birincisi Allah’tan bir müjde (büşrâ) olan rüya, ikincisi şeytanın ilkâ’ı olan rüya, üçüncüsü ise, kişinin gündüz yaptıklarını gece düşünde görmesi demek olan, **hadîsü’r-racül nefseh** türü rüyadır.

b- “İki saç kılı arasına düğüm atmağa mecbur edilir” (imkansız yapması kendisinden istenir) cümlesinin anlamı şu olabilir: Bir hadiste belirtildiğine göre, bir kişi görmediği bir rüyayı uydurup insanlara anlatırsa, kıyamet günü böyle bir iş yapması kendisinden istenir. Bunun anlamı şudur: Yapılması mümkün olmayan bir işle (teklif mâ lâ yutâk) emredildin, haydi yap bakalım! Yapamazsan cehennemini boyla!

c- Kendisini bir başkasının evladı olarak tanıtan kişi ise, doğrudan şöyle söylemiş olmaktadır: Beni Allah falanın sulbünden dünyaya getirdi. Halbuki durum böyle değildir, gerçek babasını gizlemektedir. Yani, o bir başka babanın sulbünden yaratılmıştır. Kişinin kendisini bir başkasının oğlu gibi takdim etmesi, basit gibi görünürse de, doğrudan Hakka yönelik bir isnat türüdür. Çünkü, babasını beğenmeyerek veya başka bir kötü düşünce sonucu insan böyle bir yola tevessül edebilir. Bu da bir nevi ahlaksızlıktır ve gerçeği gizlemez. (Gülâbâdî, *Ma’âni’l-Ahbâr*, v.156-158. Konya nüshası).

2. “Abdullah b. Ömer’den rivayet edilmiştir. Rasûl-i Ekrem Efendimiz şöyle dua buyururlardı: “Allah’ım! Senden sağlık, iffet, emanet, güzel ahlak ve kadere rıza isterim ya Rabbi!” “Şeyh Gülâbâdî’nin belirttiğine göre Peygamberimiz Allah Teâlâ’dan sağlığı, ilâhî buyrukları yerine getirmek için istemektedir. İffeti ise, zevâcir adı verilen haramlardan, kötülüklerden, insanı Hak yolundan alıkoyan her türlü olumsuzluktan kurtulmak için istiyorlardı. Emanet ise, kendi uzuvlarının zemmi(?), iyi ahlakı ise, nâsın eziyetlerine karşı tahammül edebilmek/göğüs germek için istemektedir. Bu, ubudiyetin en kâmil anlamda tahakkuku demektir. Kadere rıza ise, doğrudan doğruya rububiyeti müşahede demektir.”

Gülâbâdlı eserinde bize bu bilgi ve görüşleri verdikten sonra şu hadisi zikreder: “Rasûl-i Ekrem buyurdular ki: “Sizler, Allah Zu’l-Celâle, duanıza cevap vereceği ve size icabet edeceğine kesin inanarak dua ediniz. Yoksa Allah, başka şeylerle uğraşan (duaya kendisini veremeyen) bir kalbin isteklerine cevap vermez.” (*Ma’âni’l-Ahbâr*, v. 5-6).

Gülâbâdlı gerçek anlamda bir hadis alimi ve tasavvufu da şer’î ölçüler içinde açıklayan bir alimdir, sûfidir. Yani, Serî es-Sakatî’nin istediği türden bir büyüğümüzdür; “Hadis alimi olan bir sûfi”dir. Onun Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’ye tarih itibarıyla yakınlığı, H.385 vefatlı oluşu, yörede mevcut sağlam hadis yapısından/anesinden azami ölçüde istifadesini sağladığı gibi, bizlere de bu yakınlığın lutfettiği imkanları sunabilmiştir. Gulabadi’nin açıklamalarında; dil, i’râb ve şâhit hadîsler ön plandadır. Ama, son örnekte gördüğümüz gibi, meşru işâretleri de okuyucuya göstermektedir. Kadere rızayı, rububiyete tabi olmak ve onu müşahede etmek olarak tanımlaması, işte böyle temiz bir işârî tefsîr örneğidir. Buna kimsenin itirazı olmamalıdır.

3. “Peygamberimiz buyurmuşlardır ki: “Allah’ın doksan dokuz tane güzel adı vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer”. Bu hadisi açıklayan Mesnevî şârihi İsmâil Rüsûhî Dede; “Bu esmâdan murat, ahlak-ı İlâhiyye ve evsaf-ı Rabbanıyyedir. Ve ihsâ’dan murat (saymakla kastedilen anlam), inde ulemâi’z-zâhir(normal bilginlere göre), elfâz-ı esmâyı, vâhiden ba’de vâhidin add eylemektir. Veyahut elfâzına ârif ve maânî ve hakâyıkına âlim ve vâkıf olmaktadır. Ve ammâ inde ehlillah, ihsâ’dan murat, bu esmâ-i ilâhiyye ile muttasıf ve mütehakkik ve hakâyikiyle mütehakkik olmaktadır. Şol mertebe ki, a’yân ve evsâf-ı ilâhiyyenin, bunlar üzere itlâkı, sâdik ve sahîh ola.

Nitekim Sadreddin Konevî Hazretleri, *el-Esmâü’l-Husnâ* şerhinin iptidasında bu hadîsi rivayet edip der ki: “Allah’ın güzel isimlerini sayma sözüyle kastedilen, zâhir alimlerine göre; bu isimleri tanımak, lafız olarak söylemek, anlamlarını bellemek ve onların dünyadaki tecellilerini, eserlerini, ve sonuçlarının gerçek yüzünü tespit edebilmektir. Ama ehlullah diye adlandırılan velilere göre ise saymadan kastedilen; bizzat bu isimlerin ihtiva ettiği anlamları kendisine huy olarak insanın alması, tıpkı Allah’ın bu güzel adlarla ittisafı gibi, ferdin de bu isimlerin zuhûruna ma’kes olmasıdır. İnsan Allah’ın en güzel hâkim, en güzel koruyucu, en güzel vâris, en güzel yaratıcı en güzel yardımcı olduğunu bilerek, kendinde de bu isimlerin tecellisine yardımcı olmalı ve bu güzel isimleri, kendisine ahlak olarak benimsemelidir. Saymak(ihsâ) sözüyle kastedilen budur. Kalb sahibi büyükler, olgun kişiler, bizzat bu isimlerin hakâyikiyle muttasıf olmağa gayret ederler. Bunların hakîkatiyle boyalanmağa/aynı rengi almağa çalışırlar. Allah’ın yüce ahlakını alma ve onlarla muttasıf olma çabasında, ahlak yolculuğunda ve sülûk

seferinde, işte bu güzel isimleri kendilerinde tecelli ettirmeğe gayret ederler velâyet ehli.” (Rüsûhî Dede, *Mesnevî Şerhi*, III, 11).

Bundan önce Sadreddin Konevî yine aynı konuda, *Şerhu esmâi'l-husnâ* adlı eserinde bir beyanda daha bulunmaktadır. Onun ifadesine göre, Allah Teâlâ'nın el-Kaviyy ism-i şerifinin eseri, ancak bütün güzellikleri câmi olan insan-ı kâmilde tezahür edebilir. Bu yüzden Adem Aleyhisselâm yaratılmadan önce; “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” cümlesi alemde duyulmamıştır. (*Mesnevî Şerhi*, III, 10).

İsmâil Rüsûhî Dede bize bunları anlattıktan sonra birkaç sayfa ötede, yine Konevî'den şu nakli yapmaktadır: “er-Razzâk, rızkı yaratan ve onu talep eden her tür; madene, nebata, hayvana, insana, inanan ve inanmayan herkese, iman şartına bağlı olmadan lutf eden büyük varlık demektir”. (*Mesnevî Şerhi*, III, 13).

İşârî tefsîr sahiplerinin içinde sadece bir örnek olarak verdiğimiz ve birkaç örnek açıklamasını sunduğumuz Sadreddin Konevî'nin hadisçiliğini bilmekteyiz. O, özel olarak felsefe, hikemiyat, tasavvuf gibi disiplinlerle uğraştıktan sonra, hadis öğretiminde karar kılmış bir alimdir. Kırk hadislik işârî bir mecmuaya başlamışken, sadece 28 hadîs açıklayabilmiş olan Konevî'nin eseri, Türkçeye de çevrilmiştir. Şimdi ondan birkaç örnek görelim.

1. Konevî kitabında hadîsleri açıklarken işaret lafzını sık kullanır. “Peygamberimiz şunu işaret buyuruyor” gibi cümleler ile, izahlarında meselenin derûnî yönüne atfını yapar. Hatta her hadis için: “Keşfu sirrih ve izâhu ma'nah”= (hadisin gizliliklerinin açıklanması ve taşıdığı anlamın belirtilmesi) cümlesini kullanır.

2. “Mâ yekûnu min necvâ selâsetin illâ râbi'uhum” (Mücâdele 58/7) âyetinin şahit olarak verildiği: “Kâne yecidu mine't-tenzîli şiddeten...fe enzelallahu; lâ tuharrik bihi lisânek” hadisini açıklarken Konevî şunları söyler: “Peygamberimizin bu noktaya işaretleri, mesela, “Rabbim bana dedi ki”, gibi beyanları, veya; “siz sağıra ve ortalıkta olmayan bir gaibe dua etmiyorsunuz. İyi işiten ve size çok yakın olan Allah Teâlâ'ya dua ediyorsunuz (bağırmayınız dualarınızda)” buyurması da yine bu tür bir işârî tefsîrdir. (Konevî, *Kırk Hadis*, v. 57b).

Hadiste işârî tefsîr konusu, özel çalışmalara gerek duyulan bir konudur. Bu tebliğde, kısa zaman içinde bunlardan birkaç tane örneğe yer ayrılabilirdi. Aslında, Kur'ân'daki işârî tefsîre nasıl ilgi duyulmuşsa, hadisteki bu tür işârî tefsîrlere/şerhlere ömrünü ayıracak ilim adamları olmalıdır.

Meseleyi bir tasavvuf konusu olarak ele almak ve olumsuz sonuçlara varmak doğru olmasa gerektir. Başta da söylediğimiz gibi, önemli olan, bu alandaki mevcut birikimin, ilmi ölçüler içinde gün yüzüne çıkarılıp yayınlanması ve üzerinde çalışmaların yapılmasıdır. Elbette bu tür eserlerdeki hadislerin tenkidi ve tahrîci ilim adamlarına düşen ayrı bir çalışma konusudur. Önümüzdeki yıllarda, hadis-zühd işbirliği, her iki alanı da iyi tanıyan ilim adamlarının yetişmesini sağlayacaktır. Kim bilir belki de, hadise ve sünnete dost olmayan beyinler aracılığıyla yapılan kısır teorik münakaşalar yerine, İslâm toplumları, amele yönelik olan ve kulluğu ön planda tutan, gönül ve kalb iklimini, dünya ölçüleri üstünde değerlendiren, ince ruhlu hadisçilerin değerli eserleriyle gelişecek ve yenilenecektir. İstikbalden ümitli olmak, İslâm'ın haram kıldığı ümitsizliğe ve karamsarlığa /ye'se düşerek bedbin yaşamaktan daha yararlı olsa gerektir.